

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر برنامه ریزی و سیاست گذاری امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پس از بررسی مستندات کنگره، با توجه به جایگاه علمی برگزارکنندگان و کارگروه مربوط به آن، سطح علمی و پژوهشی چهارمین کنگره بین المللی علوم انسانی اسلامی را تایید کرد. این موضوع طی نامه ای به شماره ۱۳۹۵۶۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۷/۰۳ به اطلاع شورای سیاست گذاری کنگره رسیده است.

**مجموعه مقالات
چهارمین کنگره بین المللی
علوم انسانی اسلامی**

کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی

سرشناسه	کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی (چهارمین : ۱۳۹۶ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور	International Conference on Islamic Humanities (4th : 2017 : Tehran)
در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی : حامیان برگزاری کنگره مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا ... [و دیگران]. :	مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی نویسندگان جمعی از نویسندگان مقاله ویراستار مرتضی طباطبایی.
مشخصات نشر	تهران: آفتاب توسعه، ۱۳۹۸ -
مشخصات ظاهری	ج ۱۰ :
شابک	دوره: ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۶۸۹ : ج ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۰۲۱ : ج ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۱۹ : ج ۲ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۲۶ : ج ۳ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۳۳ : ج ۴ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۴۰ : ج ۵ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۵۷ : ج ۶ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۶۴ : ج ۷ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۷۱ : ج ۸ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۸۸ : ج ۹ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۹۵ : ج ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۸۰۰
وضعیت فهرست نویسی	فیبیا
یادداشت	کتابنامه .
مندرجات	ج ۱ : کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی - ج ۲ : کمیسیون تخصصی فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی - ج ۳ : کمیسیون تخصصی مدیریت اسلامی - ج ۴ : کمیسیون تخصصی علوم سیاسی اسلامی - ج ۵ : کمیسیون تخصصی اقتصاد اسلامی - ج ۶ : مقالات کمیسیون تخصصی تمدن نوین اسلامی - ج ۷ : مقالات کمیسیون تخصصی روان‌شناسی اسلامی - ج ۸ : مقالات کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی اسلامی - ج ۹ : مقالات کمیسیون تخصصی فقه و حقوق اسلامی - ج ۱۰ : مقالات کمیسیون تخصصی ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی -
موضوع	علوم انسانی(اسلام) -- کنگره‌ها
موضوع	Humanities (Islam) -- Congresses
موضوع	علوم انسانی -- کنگره‌ها
موضوع	Humanities -- Congresses
شناسه افزوده	مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا
رده بندی کنگره	BP۳۲۲ :
رده بندی دیویی	۲۹۷/۴۸۵ :
شماره کتابشناسی ملی	۵۹۴۰۳۹۸ :

مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

جلد یکم | کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی

ناشر: انتشارات آفتاب توسعه (ناشر آثار مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا)

نویسندگان: جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

ویراستار: مرتضی طباطبایی

طراحی جلد: سید ایمان نوری نجفی

صفحه آرای: یوسف بهرخ

نوبت و سال انتشار: نخست، بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ دوره

شابک دوره: ۹-۶۸-۶۸۶۷-۷۸۶۴-۹۷۸

شابک: ۲-۷۰-۷۸۶۷-۹۶۴-۹۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان کشور دوست، کوچه نوشیروان،

پلاک ۲۶، طبقه چهارم، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

کد پستی: ۱۳۱۶۷۳۴۴۵۸

تلفکس: ۰۹۰۵۶۰۶۶۴

www.sccsr.ac.ir

پایگاه اینترنتی:

info@sccsr.ac.ir

رایانامه:

فهرست مطالب

کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی

۱۳

نقش سواد فرهنگی در تحول علوم انسانی اسلامی
محسن فرمهینی فراهانی

۳۷

تبیین محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی
نیکو دیالمه، مرضیه دهقانی، سکینه خوش صفت (نویسنده مسئول)

۶۹

تبیین و تحلیل رویکردهای بومی سازی برنامه درسی علوم انسانی دانشگاهی با
نگاه تعلیم و تربیت ایرانی- اسلامی
یداله اسفندیاری، سولماز نورآبادی

۹۱

چالش‌های فراروی تربیت اسلامی در مواجهه با فضای مجازی
اکبر رهنما

۱۰۷

نظریه عقل عاطفی در آموزه‌های اهل بیت (علیهم‌السلام) و کارکردهای روان‌شناختی - تربیتی آن
علی نقی فقیهی

مقدمه

چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی با عنایات خدای بزرگ و تحت توجهات حضرت ولی عصر (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) دوم آبان‌ماه ۱۳۹۶ در مرکز همایش‌های بین‌المللی سازمان صداوسیما با حضور پرشکوه حوزویان و دانشگاهیان در قالب ده کمیسیون تخصصی با ارائه ۸۴ مقاله برگزار شد. مراسم اختتامیه کنگره نیز ۴ آبان‌ماه در قم و همزمان با اعطای سومین جایزه جهانی علوم انسانی اسلامی برگزار گردید. سومین جایزه جهانی علوم انسانی اسلامی به سه تن از صاحب‌نظران برجسته در این زمینه اعطاء شد. جناب حجت‌الاسلام والمسلمین حمید پارسانیا در رشته فلسفه علوم اجتماعی اسلامی، دکتر حسن سبحانی در رشته اقتصاد اسلامی و جناب حجت‌الاسلام والمسلمین عبدالحسین خسروپناه در رشته فلسفه علوم انسانی اسلامی برگزیدگان این دوره از جایزه جهانی علوم انسانی اسلامی بودند.

کنگره چهارم مانند سه کنگره‌ی قبلی، علاوه بر تولید علم و رونق‌گفتمان علوم انسانی اسلامی و ایجاد یک اتمسفر علمی جدید در مراکز علمی کشور و وظیفه خود را در هموارسازی و جهت‌بخشی صحیح به مسیر تحقیق و پژوهش در عرصه علوم انسانی اسلامی جست‌وجو می‌کرد. تحلیل محتوای مقالات سه کنگره قبلی نشان می‌دهد که سهم اساتید حوزه‌ها و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و سهم مقالات نظریه‌پردازانه در کل کار رو به افزایش بوده و ارتباط کنگره با جامعه علمی نهادینه شده است؛ به نحوی که به تدریج به تبلیغات متعارف، کمتر وابسته است.

اما و در هر صورت باید باور کنیم که علوم انسانی متعارف از محصولات پر قدرت دوران جدید حیات غرب است که از سوی انسان عالم غربی جدید برای تبیین واقعیت انسان عامل غربی جدید تولید شده است. بنابراین جامعه‌شناسی و اقتصاد و سایر علوم انسانی گزارشی است از تحقق فلسفه زندگی غربی در عینیت و واقعیت زندگی انسان غربی. در حقیقت دستاوردهای علوم انسانی، تداوم اجتماعی فلسفه زندگی غربی را نمایان ساخته است.

فرصت را غنیمت می‌شمارم و بر یک نکته مهم تأکید می‌کنم که هم‌اکنون علوم انسانی متعارف به‌مثابه فلسفه، دین و ایدئولوژی ایفای نقش می‌کند. راه‌حل اساسی این مشکل تولید علوم انسانی

مبتنی بر مبانی و معارف قرآن کریم است اما با این همه درس‌های فراوانی برای آموختن ما از تجربه غرب وجود دارد. این درس‌ها زمانی برای ما مفیدند که ما نخواهیم همیشه شاگرد بمانیم؛ اما ما چگونه می‌توانیم برای رهیدن از محدودیت‌های علوم انسانی و استفاده از قابلیت‌های آن نقش ایفا کنیم؟ نظریات علوم انسانی بر مفروضاتی استوار است که می‌توانند از سوی مکاتب فلسفی مختلف توضیحات متفاوت پیدا کنند. فلسفه اسلامی به‌ویژه حکمت صدرایی به دلیل آنکه محتوای آن بر مدار صیوریت انسانی تدوین شده باید برای تحقق این منظور فراوری شود.

از سوی دیگر از آن‌رو که موضوع علوم انسانی تبیین واقعیت کنش انسانی است، فرضیات آن با صورت‌بندی دنیای درونی کنشگر شکل می‌گیرد. با این رویکرد علاوه بر فلسفه اسلامی علم اخلاق اسلامی از ظرفیت بالایی برای صورت‌بندی دنیای ذهنی کنشگر و همین‌طور برای نظریه‌پردازی در این حوزه علمی برخوردار است.

علوم انسانی مبتنی بر مبانی قرآنی و دانش‌های فلسفی و کلامی می‌توانند بستر و زمینه‌ی مناسبی را برای نظریه‌پردازی فقهی فراهم آورند بعلاوه علوم انسانی عرف و متعارف واقعیت زندگی اجتماعی را در اختیار تفقه واقع‌نگر و مسئول در برابر جامعه قرار خواهد داد. ضمن آنکه آثار و پیامدهای تحقق عملی احکام فقهی با روش‌های علوم انسانی و اجتماعی نمایان خواهند شد. آثار و نتایجی که ممکن است در صورت اطلاع از آن در ماهیت نظریات فقهی اثرگذار باشند. البته از آن‌سو که بخش عظیمی از نظام اعتباریات فرد و جامعه اسلامی را فقه و اخلاق اسلامی می‌سازند، مدل‌سازی کنش انسانی در جوامع اسلامی با مفروض‌انگاری آموزه‌های اخلاقی و فقهی برای آنان که فقط به دنبال علم بومی هستند نیز باید مورد توجه باشد. اما و در هر صورت تولید علوم انسانی مبتنی بر مبانی و معارف قرآن کریم و در ترابط با دانش‌های متعارف حوزوی راهی است که در این دوره حیات اسلام و انسان و با استفاده از فرصت بی‌نظیر نظام مقدس جمهوری اسلامی و برای کمک به آن ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

اینک و هم‌زمان با انتشار چهارمین جلد از کتاب نظریه، مجموعه مقالات کنگره چهارم که حاوی ۱۱۶ مقاله تأییدشده از بین ۳۷۲ مقاله دریافتی است، در قالب ۱۰ جلد با محوریت ده کمیسیون تخصصی به شرح ذیل در اختیار اساتید و پژوهشگران حوزه علوم انسانی قرار گرفته است:

(۱) تعلیم و تربیت اسلامی: ۵ مقاله با مدیریت دکتر محسن فرمهینی فراهانی و با محوریت دانشگاه شاهد؛

(۲) فلسفه و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی: ۶ مقاله با مدیریت دکتر عطاءالله رفیعی‌آتانی

- و با محوریت مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا؛
- ۳) مدیریت اسلامی: ۸ مقاله با مدیریت دکتر غلامرضا گودرزی و با محوریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام)؛
- ۴) علوم سیاسی اسلامی: ۱۰ مقاله با مدیریت حجت‌الاسلام دکتر محمدجواد نوروزی و با محوریت مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)؛
- ۵) اقتصاد اسلامی: ۱۲ مقاله با مدیریت دکتر محمدعلی متفکرآزاد و با محوریت دانشگاه تبریز؛
- ۶) تمدن نوین اسلامی: ۱۱ مقاله با مدیریت حجت‌الاسلام دکتر مهدی ابوطالبی و با محوریت دانشگاه شاهد و همکاری مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)؛
- ۷) روان‌شناسی اسلامی: ۱۵ مقاله با مدیریت دکتر مهرداد کلاتری و با محوریت دانشگاه اصفهان و همکاری انجمن روان‌شناسی اسلامی؛
- ۸) هنر و معماری اسلامی: ۱۵ مقاله با مدیریت مهندس عبدالحمید نقره‌کار و با محوریت دانشگاه علم و صنعت؛
- ۹) فقه و حقوق اسلامی: ۱۸ مقاله با مدیریت دکتر محمود حکمت‌نیا و با محوریت پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛
- ۱۰) ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی: ۱۶ مقاله با مدیریت دکتر سید سعید زاهد زاهدانی و با محوریت دانشگاه شیراز.
- البته در سال‌های گذشته مجموعه مقالات کنگره اول در قالب ۵ جلد (۹۰ مقاله)، مجموعه مقالات کنگره دوم در قالب ۷ جلد (۱۱۱ مقاله) و مجموعه مقالات کنگره سوم در قالب ۶ جلد (۹۷ مقاله) منتشر شده بود.
- ... به نظر می‌رسد سنت الهی در این‌گونه امور بر آن است که استمرار، نتیجه‌بخش خواهد بود و ما به شرط تداوم توفیق الهی در پیگیری این راه تردید نخواهیم کرد و بر همین اساس همچنان چشم در راه مدد همه اساتید و پژوهشگران خواهیم بود.

بمنه و کرمه
عطاالله رفیعی آتانی
دبیر علمی چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

اسامی هیئت داوران

کمیسیون «تعلیم و تربیت اسلامی»
رئیس کمیسیون: دکتر محسن فرمهینی فراهانی

اسامی داوران به ترتیب حروف الفبا:

- طیه توسلی: استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم
- نیره حاجی علیان: دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه تهران
- دکتر سیدعلی حسینی زاده: دانشیار گروه علوم تربیتی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- مجید دارابی: دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه تهران
- محمد داودی: دانشیار گروه علوم تربیتی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- محسن دیبایی صابر: استادیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد
- اکبر رهنما: دانشیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد
- سید مهدی سجادی: استاد دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس
- علی رضا صادق زاده قمصری: استاد دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس
- محسن فرمهینی فراهانی: دانشیار علوم تربیتی دانشگاه شاهد
- علی نقی فقیهی: دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم
- مصطفی مرادی: دانشجوی دکتری دانشگاه تهران
- حسن ملکی: استاد مدیریت و برنامه ریزی درسی دانشگاه علامه طباطبائی
- محمد حسن میرزاحمدی: دانشیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد
- سولماز نورآبادی: استادیار علوم تربیتی دانشگاه شاهد
- نجمه وکیلی: استادیار دانشکده علوم تربیتی و مشاوره دانشگاه آزاد واحد رودهن

تبیین محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی

نیکو دیالمه

استادیار گروه علوم تربیتی و معارف اسلامی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

nikoo_dialameh@yahoo.com

مرضیه دهقانی

استادیار برنامه‌ریزی درسی دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، تهران، ایران

ehghani_m33@ut.ac.ir

سکینه خوش‌صفت (نویسنده مسئول)

کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

s_khoshsefat@yahoo.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی و دیدگاه متخصصان و نیز مقایسه میان آنها صورت گرفته است. این پژوهش از نوع مطالعات کیفی است و با رویکرد قیاسی-استقرایی و روش‌های سنتز پژوهی و تحلیل متن انجام شده است؛ به این معنا که با بررسی مطالعات انجام‌شده مرتبط با شادکامی، در حوزه‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اسلامی، مفهوم شادکامی و عوامل مؤثر بر آن و همچنین محتوای برنامه درسی مدرسه شاد در دانش معارف شناسایی شدند؛ سپس روایات مرتبط با عوامل شادکامی در اسلام، جمع‌آوری و تحلیل شده، بر اساس آن محتوای برنامه * این مقاله با هماهنگی دبیرخانه دائمی کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی در فصلنامه شماره سوم تحقیقات کاربردی علوم انسانی منتشر شده است.

درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی تبیین گردید. جامعه آماری شامل کتب معتبر روایی، کتب، مقالات و اسناد مرتبط با موضوع است. نمونه‌گیری این پژوهش از نوع نمونه‌گیری هدفمند است. اعتباربخشی پژوهش با روش مثلث‌سازی نظریه و از طریق مصاحبه با متخصصان علوم اسلامی و علوم تربیتی انجام گرفته است. نتایج، بر اساس آموزه‌های اسلامی نشان می‌دهد که ویژگی‌های شناسایی شده برای «محتوا»، بر اساس «موضوعات آموزشی»، «چگونگی تنظیم» و «چگونگی ارائه» طبقه‌بندی شده‌اند. مقایسه محتوای برنامه درسی مدرسه شاد در آموزه‌های اسلام با دانش متعارف در ذیل سه مفهوم نوآوری، توسعه و حمایت بیان گشته‌اند. از وجوه افتراق دو دیدگاه می‌توان به محوریت تعالیم دینی، جامعیت و شفافیت بیشتر محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی اشاره کرد.

کلیدواژگان: مدرسه شاد، شادکامی، برنامه درسی، آموزه‌های اسلامی، محتوا.

مقدمه

بر اساس مبانی اسلامی، توجه به همه ابعاد وجودی فرد از نظر جسمانی، روانی، اجتماعی و معنوی در راستای رسیدن به بهداشت روانی مورد تأکید است. عبارتی که این ابعاد را تا حدی دربرمی‌گیرد، حیات طیبه است. خداوند سبحان، حیات طیبه را در آیه ۹۷ سوره مبارکه نحل، چنین توصیف فرموده است: «هر کس عمل صالح انجام دهد، درحالی که مؤمن باشد، به او حیات پاکیزه می‌بخشیم». مفهوم حیات طیبه در آموزه‌های دینی اشاره به سطحی از عملکرد روانی است که در آن فرد از بهداشت و سلامت روانی^۱ برخوردار است (سالاری فر، ۱۳۹۰).

امروزه آنچه از بهداشت و سلامت روانی برداشت می‌شود، امری فراتر از نبود بیماری‌های روانی، بلکه ارتقای کارایی و شکوفایی استعدادهای انسان است. بنا به اهمیت و نقش بهداشت روانی در زندگی فردی و اجتماعی، سازمان جهانی بهداشت آن را یکی از اولویت‌های کاری خود قرار داده است (سالاری فر، ۱۳۹۰). به علاوه این سازمان، بر شادکامی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی سلامت روان تأکید ویژه‌ای دارد (لین و همکاران، ۲۰۱۰^۲). با این حال، بررسی‌ها نشان

1. mental health

2. Lin

می‌دهند که متوسط سطح شادی فردی و ملی در طی نیم قرن گذشته هیچ افزایشی در سطح جهان نداشته است و در مقابل، بیماری‌های روانی‌ای چون اضطراب، افسردگی و فرار از خانه و مدرسه شایع‌تر شده‌اند (جعفری، عابدی و لیاقتدار، ۱۳۸۷). بر اساس اعلام مدیر کل دفتر منطقه مدیریت شرعی سازمان جهانی بهداشت، در حال حاضر در جهان حدود دویست میلیون نفر به افسردگی مبتلا هستند و لازم است تا همه کشورها برای حل این معضل به طور جدی کوشش کنند (وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۶).

علاوه بر توجه به اهمیت شادکامی در نگاهی عمومی، نظام‌های آموزشی نیز توجه خاصی به این مسئله دارند. سند تحول بنیادین در گزاره شماره دهم بیانیه ارزش‌ها، نشاط را به عنوان یکی از گزاره‌های ارزشی نظام تعلیم و تربیت معرفی می‌کند. همچنین در فصل پنجم این سند، تربیت انسان سالم و بانشاط به عنوان یکی از اهداف کلان تعلیم و تربیت مطرح شده است (آموزش و پرورش، ۱۳۹۱). برنامه درسی، به عنوان مهم‌ترین عامل هماهنگ‌کننده در اجرای فعالیت‌ها و تحقق اهداف، انتقال‌دهنده ارزش‌های نظام آموزشی به دانش‌آموزان و ضامن تحقق درست و به‌هنگام اهداف نظام تربیتی است (شاملی، ملکی و کاظمی، ۱۳۹۰). تدوین و طراحی برنامه درسی مستلزم توجه و مطالعه دقیق بر روی عناصر برنامه درسی، متناسب با اهداف کلان برنامه است. از این رو پژوهش حاضر می‌کوشد تا با تمرکز بر عنصر محتوا، گامی در ارتقای شادکامی مدارس بپیماید. با توجه به اینکه محوریت تعالیم ارزشمند اسلامی در همه شئون آموزش و پرورش نظام جمهوری اسلامی، بر همگان فرض است و با در نظر داشتن این نکته که نباید از دستاوردها و تلاش‌های صورت‌گرفته در دانش متعارف غفلت ورزید، این پژوهش در صدد است تا به پرسش‌های زیر پاسخ گوید:

۱. محتوای برنامه درسی مدرسه شاد در دانش متعارف چگونه است؟
۲. محتوای برنامه درسی مدرسه شاد از منظر آموزه‌های اسلامی چگونه است؟

۱. مبانی نظری و مروری بر مطالعات گذشته

از آنجاکه پژوهش حاضر به بررسی شادکامی در تعلیم و تربیت پرداخته، می‌کوشد تا موضوع را در حوزه برنامه درسی واکاوی کند، مطالعات قبلی در حوزه‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات اسلامی مرتبط با موضوع، به منظور دستیابی به دیدگاهی منسجم، بررسی می‌گردد.^۱ بدین منظور ۱. در این راستا، تلاش می‌شود تا تمامی مطالعات صورت‌گرفته از منابع و پایگاه‌های مختلف شناسایی و بررسی

مطالعات صورت گرفته در ذیل دو مقوله شادکامی و برنامه درسی واکاوی می‌شود.

۱-۱. شادکامی

تأمل در پژوهش‌های مرتبط با شادی نشان می‌دهد که در این مطالعات، تفکیک آشکاری بین دو مفهوم شادی و شادکامی نشده است؛ به طوری که در متون انگلیسی، تعاریف مختلف، همگی با لفظ happiness مطرح شده‌اند. در مطالعات داخلی هم عمدتاً تمایزی بین این دو مفهوم مشاهده نمی‌شود و برخی نویسندگان این دو واژه را مترادف با هم به کار برده‌اند. در تبیین تفاوت این دو مفهوم می‌توان گفت شادکامی از عوامل مهم موفقیت انسان بوده، پایدار است و پیامد منفی ندارد. در شادکامی، شادی و لذت آنی هم وجود دارد؛ اما هر شادی‌ای را نمی‌توان تأمین‌کننده شادکامی دانست؛ چراکه بعضی شادی‌ها می‌توانند پیامد منفی داشته باشند (پسندیده، ۱۳۹۲). در پژوهش حاضر، معنای مورد نظر محقق از صفت شاد در برنامه درسی مدرسه شاد، همان شادکامی است و به شادی، بر اساس جایگاه آن در الگوی اسلامی شادکامی پرداخته می‌شود (برای توضیحات بیشتر، ر.ک: پسندیده، ۱۳۹۲).

۱-۱-۱. مطالعات روان‌شناسی

الف) تعریف شادکامی

بررسی مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که تعاریف نظریه پردازان روان‌شناسی از شادی، بیشتر با تأکید بر دو مؤلفه اصلی شادکامی یعنی مؤلفه شناختی^۱ و مؤلفه هیجانی^۲ مطرح شده است. الف) تعریف شادکامی با تأکید بر مؤلفه هیجانی: از این منظر، شادی تنها یک احساس درونی لذت و خوشی است که برگرفته از فکر، خیال و ذهن یک فرد است، نه قضاوت‌های تحمیلی او از بیرون (ربانی و همکاران، ۱۳۸۶). آیزنک^۳ (۱۳۸۵) شادی را مجموع لذت‌های بدون درد تعریف کرده و از نظر ری^۴ (۱۳۷۹) شادی، احساس درونی آرامش، خشنودی و مسرت، حاکی از عدم وجود ترس، پریشانی و ناسازگاری‌هاست.

شود.

1. Cognitive
2. affective
3. Eysenck
4. Ray

ب) تعریف شادکامی با تأکید بر مؤلفه شناختی: در این نگاه، شادکامی به عنوان قضاوت مثبت^۱ فرد از کل زندگی مطرح می‌گردد. در واقع این تعریف به این پرسش پاسخ می‌دهد که بین واقعیت زندگی فرد و استانداردهای مورد نظر او در زندگی چقدر تفاوت وجود دارد (ربانی و همکاران، ۱۳۸۶). وینهون، شادی را قضاوت فرد از درجه یا میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی می‌داند و از نظر شوارز و استراک، شادی به معنای سوگیری پردازش اطلاعات در جهت خوش‌بینی و خوشحالی است.

ج) تعاریف ترکیبی^۲ از شادکامی: در این تعاریف، هر دو وجه شناختی و هیجانی در تعریف مفهوم شادکامی دیده می‌شوند؛ یعنی فرد شاد از سویی ارزیابی مثبتی همراه با شناخت از جنبه‌های مختلف زندگی خود دارد و از سوی دیگر احساس عاطفی خوشایندی از زندگی در خود ایجاد می‌کند. اتلین و گارون،^۳ آرگایل^۴، مارتین و لو،^۵ شادی را هیجان مثبت، رضایت از زندگی و نبود هیجان منفی تعریف کرده‌اند (ربانی و همکاران، ۱۳۸۶). جمع‌بندی و تحلیل مهم‌ترین تعاریف مطرح‌شده، در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

-
1. Positive judgment
  2. mixed definitions
  3. Atlin & Garon
  4. Argyle
  5. Martin & Lu

جدول شماره ۱. جمع‌بندی تعاریف شادکامی در روان‌شناسی

مؤلفه	نظریه پرداز	تعریف شادی	تحلیل
هیجان‌ها	آیزنک	مجموع لذت‌های بدون درد.	توجه به هیجان‌ها به عنوان تنها مؤلفه شادی و نادیده گرفتن مؤلفه‌های دیگر محوریّت امیال و خواسته‌ها و لذت فردی عدم وجود معیاری مافوق امیال فردی، برای ارزیابی و پذیرش هیجان‌ها
	ورونیکاری	احساس درونی آرامش، خشنودی و مسرت، حاکی از عدم وجود ترس، پریشانی و ناسازگاری‌ها	
	برادبرون	احساسات مثبت منهای احساسات منفی	
	موریس	احساس عاطفی گذرا و موجی از لذت و شوق	
	ریچارد کارلسون	حالتی ذهنی است، احساس طبیعی کارکرد روانی سالم فطری	
شناختی	وینهون	قضاوت فرد از درجه یا میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی	تأکید بر قضاوت و ارزیابی فردی به عنوان تنها مؤلفه شادی ارزیابی زندگی بر اساس معیارهای فردی
	شوارز و استراک	سوگیری پردازش اطلاعات در جهت خوش‌بینی و خوشحالی	
ذهنی	دینر	قضاوت و داوری فرد درباره چگونگی گذراندن زندگی خویش، که از هیجان‌ها مثبت تأثیر می‌پذیرد	محور قرار دادن فرد، پذیرش هر نوع شادی مطابق با خواسته‌های فرد
	اتلین و گارون، آرجیل، مارتین و لو	هیجان مثبت، رضایت از زندگی و نبود هیجان منفی	
	سلیگمن و همکاران	شامل سه مؤلفه هیجان‌های مثبت، تعهد و معناداری	
	جودی تاتل بام	نبودن غم و غصه و رضایت از زندگی	

به نظر می‌رسد که در تمام این سه دسته تعاریف، شادی، به عنوان مفهومی وابسته به احساس فرد و یا قضاوت فرد معرفی شده است. لذا محوریّت فرد در این تعاریف را شاید بتوان به عنوان یک ویژگی مشترک در هر سه دسته تعاریف پیش‌گفته دانست. در مطالعه آرای این نظریه‌پردازان، معیار یا ضابطه‌ای جدا از خواسته‌های فردی، برای رد یا پذیرش شادمانی مشاهده نمی‌گردد. حتی در تعاریف شناختی هم که نوعی ارزیابی صورت می‌گیرد، معیار اصلی در قضاوت چگونگی زندگی،

خواسته‌ها و اهداف مورد نظر فرد است. بنابراین مشاهده می‌شود که در تمام این تعاریف، شادی به خودی خود دارای معیاری برای ارزیابی نیست و هر نوع شادمانی به صرف تحقق خواسته‌ها و رضایت انسان مورد پذیرش است.

ب) عوامل شادکامی

تغییر شادی از طریق شناخت عوامل مؤثر بر آن قابل انجام است (آرگایل، ۱۳۸۳). صاحب‌نظران عوامل مختلفی را بر شادکامی مؤثر دانسته‌اند و طبقه‌بندی‌های مختلفی از این عوامل شده است. نگاهی کلی به مجموعه عوامل شادکامی نشان می‌دهد که غالب این عوامل را می‌توان بر اساس توجه به ابعاد فردی و یا اجتماعی طبقه‌بندی کرد. بر این اساس مهم‌ترین عوامل شادکامی مطرح در دانش متعارف، در جدول شماره ۲ طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول شماره ۲. جمع‌بندی عوامل شادکامی از نظر متخصصین

طبقه‌بندی		عوامل شادکامی	نظریه‌پرداز
بعد اجتماعی	بعد فردی		
اجتماع به عنوان بخشی از شرایط زندگی	وراثت، فعالیت‌ها و تلاش‌های ارادی فرد	وراثتی، شرایط زندگی، فعالیت‌های ارادی	شلدون و لیبومیرسکی ^۱
روابط با دیگران، محیط زندگی	وراثت، سلامت جسمانی، کار و تفریح	عوامل وراثتی، روابط شخصی، کیفیت محیط زندگی، سلامت جسمانی، اشتغال به کار و انجام فعالیت‌های تفریحی	آلان کار
نقش اجتماع در تدوین قوانین	تلقین مثبت لذت از زندگی یادگیری از اشتباهات، ریسک‌پذیری، قدرت ذهن	تلقین مثبت، تکامل الگوها، لذت از زندگی، یادگیری از اشتباهات، ریسک‌پذیری، قدرت ذهن، تعیین هدف و قانون	متیوس ^۲
تأکید بر روابط اجتماعی	تقریباً نادیده گرفته شده	روابط و فعالیت‌های اجتماعی	رابینسون ^۳

1. Lyubomirsky
2. Matthews
3. Robinson

کارلسون	ذهن فرد (تفکر، روحیات، واقعیات روانی و احساسات)	تأکید بر ذهن فرد	تقریباً نادیده گرفته شده
آرگایل	عوامل عینی و غیرعینی: خوردن، فعالیت‌های اجتماعی و جنسی، تمرین‌های ورزشی، الکل و داروهای دیگر، موسیقی و دیگر هنرها و مذهب، موفقیت و تأیید اجتماعی، استفاده از مهارت‌ها، محیط و طبیعت، استراحت و آرامش کافی	خوردن، فعالیت‌های جنسی، الکل و داروها، موسیقی، هنر و مذهب، برخورداری از مهارت‌ها، استراحت و آرامش	فعالیت‌های اجتماعی، موفقیت و تأیید اجتماعی، محیط
لو و همکاران	روابط مثبت با دیگران، هدفمند بودن زندگی، رشد شخصی، دوست داشتن دیگران و طبیعت	هدفمندی، رشد شخصی	روابط با دیگران، دوست داشتن دیگران
مایرز ^۱	ایمان به خدا، داشتن بدن سالم، اهداف و انتظارات واقع‌بینانه، عزت‌نفس مثبت، احساس تسلط بر امور خود، خوش‌بینی، شغل مناسب، فراغت و استراحت کافی و امیدواری	ایمان به خدا، داشتن بدن سالم، اهداف و انتظارات واقع‌بینانه، عزت‌نفس مثبت، احساس تسلط بر امور خود، خوش‌بینی، شغل مناسب، فراغت و استراحت کافی و امیدواری	معاشرتی بودن، داشتن دوستان حمایت‌گر، روابط گرم خانوادگی
رز	تأثیر بیشتر سرمایه اجتماعی نسبت به سرمایه انسانی	سرمایه انسانی	تأکید بر سرمایه اجتماعی
رأس و میروسکی	تأکید بر مشارکت اجتماعی	تقریباً نادیده گرفته شده	مشارکت اجتماعی
تاتل بام ^۲	تلاش در پذیرش و حل مشکلات، مسئولیت‌پذیری، غلبه بر احساسات مخرب و تقویت باورهای سازنده، ارتباط با دیگران، فعالیت، اعتماد، توجه به نیازهای خود، سلامتی بدن، گذشت و بخشش، تکمیل امور ناتمام، رژیم غذایی مناسب، خودشناسی و اعتماد به نفس، دوست داشتن خود، خدمت به دیگران، هدفمندی در زندگی و ارزشمند دانستن زندگی	خودشناسی، هدفمندی، مسئولیت‌پذیری، تلاش و فعالیت، توجه به نیازهای خود، اعتماد به نفس، ارزشمند دانستن زندگی	ارتباط با دیگران، اعتماد، بخشش، خدمت به دیگران

روابط اجتماعی، شخصیت اجتماعی	فعالیت، خلاقیت، برنامه‌ریزی و سازماندهی، کاهش انتظارات، خوش‌بینی و تفکر مثبت، زندگی در زمان حال، شخصیت سالم، خود بودن، رفع احساسات منفی	افزایش فعالیت، افزایش روابط اجتماعی، افزایش خلاقیت، برنامه‌ریزی و سازماندهی، دور کردن نگرانی، کاهش توقعات و انتظارات، افزایش تفکر مثبت و خوش‌بینی، زندگی در زمان حال، پرورش شخصیت سالم، پرورش شخصیت اجتماعی، خود بودن، از بین بردن احساسات منفی، تقویت روابط نزدیک و صمیمانه، اولویت دادن به شادی	فوردایس
---------------------------------	--	---	---------

به نظر می‌رسد نقطه اشتراک بیشتر عوامل شادکامی در دانش متعارف، محدود بودن آنها به زندگی دنیوی و توجه صرف به ابعاد مادی وجود انسان باشد. نکته درخور توجه دیگر، عدم اتفاق نظر در میزان تأثیرگذاری ابعاد فردی و اجتماعی است؛ به گونه‌ای که برخی صاحب‌نظران، بیشترین تأکید را بر عوامل فردی و عده‌ای بر عوامل اجتماعی داشته‌اند.

ج) عوامل شادکامی در مدرسه

بررسی مطالعات این حوزه، نشان می‌دهد که غالب تعاریف متخصصان علوم تربیتی از مفهوم شادکامی، برگرفته از تعاریف مطرح‌شده روان‌شناسان است؛ اما در حوزه عوامل شادکامی، می‌توان نکات درخور توجهی را در بین این نظریات مشاهده کرد. جدول شماره ۳، خلاصه مهم‌ترین نظریات مطرح‌شده را، که به معرفی عوامل شادکامی در مدرسه پرداخته‌اند، نشان می‌دهد.

جدول شماره ۳. مجموعه عوامل ایجاد مدرسه شاد از نظر صاحب‌نظران علوم تربیتی داخلی و خارجی

صاحب‌نظران	عوامل ایجاد شادی در مدرسه
عباسی‌نیا (۱۳۹۱)	فضای فیزیکی، کیفیت فعالیت‌های آموزشی، روابط انسانی مطلوب، روش‌های فعال تدریس، آموزش ارزش‌های انسانی، روش‌های ساده و جذاب تدریس، معرفی الگوهای مناسب، ارتقای عزت و اعتماد به نفس دانش‌آموزان، آموزش روابط اجتماعی مناسب به دانش‌آموزان، توجه به معیارهای شادی‌آفرین سنین مختلف، ایفای نقش دولت، آموزش ارزشمندی کار و تلاش، تشویق دانش‌آموزان به خلاقیت و نوآوری و ایجاد بسترهای لازم بروز استعدادها، همکاری و مشارکت همه‌جانبه اولیا

1. Myers
2. Tatel Baum, Judy

رضایی (۱۳۸۶)	زیباسازی و بهسازی فضای مدرسه، بهبود روابط انسانی و فضای عاطفی، ایجاد جو سازمانی مطلوب، اصلاح شیوه‌های مدیریت، توسعه فعالیت‌های آموزشی و پرورشی با رویکردهای نوین، اصلاح و بهبود روش‌های تدریس، رنگ و پوشش دانش‌آموزان
میرشاه‌جعفری و تقوی‌نسب (۱۳۸۷)	۱. عوامل فردی، ۲. عوامل اجتماعی- فرهنگی، ۳. عوامل کالبدی، ۴. سبک مدیریت مشارکتی
اکبرزاده و حقیقی (۱۳۸۶)	۱. امکانات فیزیکی، ۲. نیروی انسانی، ۳. تعاملات
صادقی (۱۳۸۵)	کاهش بار درسی، آموزش مهارت‌های زندگی، انجام فعالیت‌های شادی‌بخش، انتقال مناسب اطلاعات، زیباسازی محیط، شکوفایی استعدادها و کنجکاوی دانش‌آموزان، استفاده از دبیران با شایستگی‌های مناسب، فراهم کردن امکانات رفاهی و تجهیزات مدرسه، دوری کارکنان مدرسه از تبعیض و اجبار، برنامه‌ریزی صحیح آموزشی برای توجه به فهمیدن و شناخت اصول، فراهم ساختن امکانات آزمایشگاهی و کارگاهی، مشارکت دانش‌آموزان در کارها، سالم‌سازی محیط، تقویت خلاقیت و نوآوری دانش‌آموزان انجام کار گروهی، انطباق امتحانات با محتوای درسی، کاهش نگرانی‌ها
حاجیان (۱۳۸۵)	مدیریت مشارکتی، مشارکت دانش‌آموزان و معلمان در فعالیت‌ها، مشارکت خانواده‌ها، بهره‌گیری از فرصت‌های ویژه‌ای چون روز تولد دانش‌آموزان، بهره‌گیری از رنگ‌ها، توجه به اصل نگرش، دانش و توانایی، نظارت، تکمیل و اصلاح مداوم برنامه‌ها
نصر اصفهانی (۱۳۸۲)	اردوهای دانش‌آموزی، تفریح و انبساط روح، تحصیل درآمد، فراگیری علم و تجربه، یادگیری آداب زندگی، آشنایی با افراد بافضیلت، استفاده از موسیقی، یادگیری امور دینی و مذهبی، بهبود روابط انسانی، ورزش صبحگاهی، آراستگی معلم، نبود تحقیر و تنبیه بدنی، نوآوری
هاید ^۱	شناخت دانش‌آموز، توجه به نیازها و ویژگی‌های او، اعتماد و تفویض مسئولیت متناسب به دانش‌آموزان، هماهنگی بین معلم و دانش‌آموز (به نقل از موریس، ۲۰۱۱)
کروثر ^۳ (۲۰۰۸)	۱. جذابیت محتوای دروس، ۲. رژیم غذایی سالم، ۳. ورزش
میلر ^۴ و همکاران (۲۰۰۸)	۱. ارتباط با دوستان، ۲. محیط فیزیکی مطلوب، ۳. یادگیری مهارت‌های جدید و رشد
ولک ^۵ (۲۰۰۸)	جذابیت فضای مدرسه، ورزش کافی، کتاب‌های خوب، بازی و تفریح، کلاس‌های ورزشی و هنری، نوع ارزشیابی
گوپین ^۶ (۲۰۰۵)	رهبری مشارکتی
گریملین ^۷ (۲۰۰۳)	۱. مشارکت دانش‌آموزان در امور مدارس، ۲. تفویض مسئولیت‌های جدید به آنها، ۳. ایجاد شرایط برون‌خلاقیت
تالbot ^۸ (۲۰۰۳)	چگونگی ارتباطات در مدرسه
سارافینو ^۹	ورزش، امکانات آزمایشگاهی و کارگاهی، فعالیت‌های فوق برنامه، محیط، دبیران، نحوه اداره مدرسه و میزان مشارکت دانش‌آموزان (صادقی، ۱۳۸۵)
سلیگمن (۱۳۸۹)	داشتن یک زندگی غنی و ارضانکننده اجتماعی (سلیگمن، ۱۳۸۹)

آموزش مهارت‌های زندگی و مهارت‌های اجتماعی (صابر، ۱۳۸۷)	نتو ^۱
۱. تقویت عوامل اجتماعی- فرهنگی در مدارس مثل برگزاری جشن‌های شاد، ۲. آموزش خانواده‌ها برای شاد کردن محیط منزل (جعفری و طالب‌زاده، ۱۳۸۹)	لی‌کن ^{۱۱}
مشارکت بیشتر معلمان و دانش‌آموزان در امور مدرسه (جعفری و همکاران، ۱۳۸۹)	فلان ^{۱۲}
مشارکت در فعالیت‌های گروهی (جعفری و طالب‌زاده، ۱۳۸۹)	لو و آرگایل

از آنجاکه مبنای نظریات مطرح‌شده درباره شادکامی در مدرسه، همان آرا و نظریات متخصصان حوزه روان‌شناسی است، کاستی‌ها و انتقادات واردشده بر تعاریف و عوامل شادکامی در روان‌شناسی، در اینجا نیز نمود یافته است. مفهوم شادکامی و عوامل محقق‌کننده آن، در دانش متعارف، بیشتر حول محور فرد و پس از آن جامعه بوده و نگاه غالب، تأکید و توجه بر امور دنیوی است. نادیده گرفتن زندگی اخروی و عدم توجه به مبانی دینی و تعالیم الهی، سبب درک نادرست از ویژگی‌های انسان و نیازهای اوست. از این‌رو به نظر می‌رسد اجرای برنامه‌های شادکامی مبتنی بر دیدگاه متعارف، با هر اندازه از دقت و تلاش، نتواند شادکامی واقعی را برای انسان به ارمغان آورد.

۲-۱-۱. مطالعات اسلامی

پس از بررسی دیدگاه متخصصان روان‌شناسی و علوم تربیتی، برای شناخت مفهوم و عوامل شادکامی که برگرفته از تعالیم اسلامی بوده، قابلیت کاربرد در مدارس جامعه اسلامی را داشته باشد، مطالعات مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، مرتبط با موضوع، بررسی می‌شوند. در ادامه، خلاصه مهم‌ترین مطالعات انجام‌گرفته بر اساس تقدم زمانی ارائه می‌شود.

1. Haidt
2. Morris
3. Crowther
4. Miller
5. Wolk
6. Ngubane
7. Gremlin
8. Talbott
9. Sarafino
10. Netu
11. Lykken
12. Phelan

طریقه‌دار (۱۳۷۹)، شادی را در ایجاد سرور و نشاط روح، پیشبرد امور مادی و معنوی، کاهش عصبانیت‌ها و تندخویی‌ها، کاهش جرائم در سطح جامعه و تسریع توسعه اقتصادی کشورها، نقش‌آفرین می‌داند. او عوامل شادی‌آفرین در اسلام را بدین صورت برمی‌شمرد: ۱. زیستن در زمان حال، ۲. مبارزه با نگرانی، ۳. پرهیز از گناه، ۴. رضایت و تحمل، ۵. مسافرت، ۶. کار، ۷. ورزش، ۸. تبسم و خنده، ۹. مزاح و شوخی، ۱۰. بوی خوش، ۱۱. پوشیدن لباس‌های روشن، ۱۲. خودآرایی، ۱۳. حضور در مجالس شادی.

کمیلی (۱۳۸۶) می‌گوید: «در فرهنگ دینی، شادی همان سرور است؛ رسیدن به اوصاف پنهانی و قلبی و دستیابی به منفعتی که مصلحت دین و دنیای شخص را تضمین می‌کند» (ص ۱۳). میرشاه جعفری و تقوی‌نسب (۱۳۸۷)، به شناسایی اصول بهداشت روانی بر اساس فزاینده‌های صحیفه سجادیه پرداخته‌اند. از نظر آنها لازمه شناخت عوامل ارتقای بهداشت روان، شناخت ابعاد مختلف روان آدمی است. بعد شناختی که ناظر بر افکار انسان است؛ بعد روحی و عاطفی که تمایلات و احساسات را دربرمی‌گیرد؛ بعد اجتماعی که ناظر به رفتارهای جمعی انسان‌ها و روابط میان آنهاست و سرانجام حیطه‌های رفتاری. این ابعاد از هم جدا نیستند و به‌شدت بر هم تأثیرگذارند. ساختار شناختی‌ای که در رأس این هرم قرار دارد، نگرش و افکار انسان را تشکیل می‌دهد. این نگرش‌ها بر رفتار و شکل‌گیری روابط تأثیر می‌گذارند. در این میان بهداشت روان زمانی در فرد به وجود می‌آید که یکپارچگی و هماهنگی معقولی بین این ابعاد وجود داشته باشد و این هماهنگی در نتیجه توجه به اصول شناخته‌شده در هر کدام از این ابعاد تحقق می‌یابد. علی‌محمدی و آذربایجانی (۱۳۸۹)، با مطالعه و بررسی متون اسلامی شامل آیات قرآن، نهج‌البلاغه، تصنیف غرورالحکم و منتخب میزان‌الحکمه و با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای احادیث، ۱۰۹ مؤلفه شادکامی را در چهار مقوله زیستی-رفتاری، عاطفی-معنوی، شناختی و صفات شخصیتی دسته‌بندی کرده‌اند.

از نظر پسندیده (۱۳۹۲)، شادکامی عبارت است از احساس خوشبختی و خرسندی پایدار از مجموع زندگی، نه یک لحظه خاص. او با مطالعه منابع اسلامی، مؤلفه‌های شادکامی در اسلام را رضامندی و نشاط معرفی می‌کند که البته هر دو باید پایدار باشند. از نظر وی عوامل شادکامی، در سه سطح قابل طرح هستند:

۱. عامل بنیادین شادکامی: زندگی موحدانه است که در هر دو حوزه رضامندی و نشاط کاربرد دارد. عوامل اختصاصی شادکامی، همگی از این عامل بنیادین سرچشمه می‌گیرند؛
۲. عوامل اصلی ناظر به مؤلفه‌های شادکامی:

الف) عامل اصلی رضامندی، باور به خیر بودن تقدیرهای تکوینی و تشریحی خداوند سبحان است؛

ب) عامل اصلی نشاط، لذت و سرور است؛

۳. عوامل خرد ناظر به مؤلفه‌های شادکامی: شامل عوامل ناظر به مؤلفه‌های رضامندی و عوامل ناظر به مؤلفه نشاط.

محمدی ری‌شهری (۱۳۹۲)، معتقد است که تعریف دقیقی از شادی در دست نیست و تعاریف موجود هیچ‌کدام حقیقت شادی را تبیین نمی‌کنند؛ بلکه اشاره‌ای اجمالی به مفهوم آن دارند و یا زمینه‌ها، آثار و یا نشانه‌های آن را بیان می‌کنند. او با استناد به دو روایت از امیرالمؤمنین (ع)، شادی را بدین صورت تعریف می‌کند: شادی عبارت است از هیجانات مثبت درونی که انقباض روانی را از بین می‌برد و موجب انبساط خاطر و نشاط و پویایی می‌شود. از نظر او، شادکامی در اسلام، مبتنی بر واقعیت‌های انسان و جهان است؛ به گونه‌ای که همگان در تمام شرایط بتوانند شادکام باشند. شادی، زندگی توأم با موفقیت و خوشبختی است که در قرآن از آن به عنوان حیات طیبه نام برده شده است. براین اساس داشتن زندگی شاد، از دستاوردهای عمل به رهنمودهای کتاب آسمانی قرآن است.

اکبری (۱۳۹۳)، با بررسی روایات و سیره معصومین (ع)، فواید شادی را در چهار دسته قرار داده است: نشاط روحی، سلامتی بدن، رشد علمی و رشد اقتصادی. او همچنین عوامل ایجاد شادی در اسلام را بر اساس روایات به این صورت ارائه کرده است: ۱. خودشناسی، ۲. تخریب غم، ۳. بینش صحیح نسبت به حوادث جهان، ۴. ایمان، ۵. عشق به خدا، ۶. رضایتمندی، ۷. زیانگری، ۸. توجه به زمان حال، ۹. ارتباط با خدا، ۱۰. ورزش، ۱۱. کار و کوشش، ۱۲. رنگ‌ها، ۱۳. امید، ۱۴. ازدواج، ۱۵. حضور در مجالس شادی.

پس از بررسی مطالعات اسلامی درباره شادکامی، به نظر می‌رسد نظریه شادکامی پسندیده، از دقت و جامعیت بیشتری برخوردار است. او در پژوهش خود با بهره‌گیری از آیات قرآن و روایات معصومین (ع)، الگویی منسجم از شادکامی ارائه کرده است. اتکا بر مبانی اسلامی، تبیین رویکرد اسلام در مقوله شادکامی، استخراج مؤلفه‌ها بر اساس آموزه‌های اسلامی و ارائه تعریف شادکامی بر اساس این مؤلفه‌ها از نقاط قوت این پژوهش است. مجموعه عوامل شادکامی در این الگو در یک طرح نظام‌مند و مرتبط با یکدیگر ارائه شده‌اند. سطوح مختلف و ارتباط آنها با یکدیگر و اتکای تمام اجزا و عناصر بر محوری کلیدی تحت عنوان زندگی موحدانه، مانع از هم‌گسیختگی و پراکندگی

عوامل محقق‌کننده شادکامی می‌شوند؛ اما در مقابل، گسترده‌گی مجموعه عوامل شادکامی در هر مؤلفه و بعضاً هم‌پوشانی برخی از این عوامل با یکدیگر از جمله انتقادات وارد بر این پژوهش است. این انتقاد به‌ویژه هنگام کار بست این الگو در عرصه‌های مختلف، بیشتر نمایان می‌گردد. در پژوهش حاضر تلاش می‌شود تا با توجه به اهداف مورد نظر، مجموعه عوامل شادکامی در این الگو متناسب با عرصه‌های ارتباطی ارائه شده در برنامه درس ملی^۱ بازطبقه‌بندی گردد. چگونگی این کار در بخش‌های بعدی نشان داده شده است.

۳-۱-۱. مقایسه شادکامی در دانش متعارف با دیدگاه اسلام

همان‌طور که در جمع‌بندی نظریات روان‌شناسی و علوم تربیتی بیان شد، به موضوع شادکامی در این علوم، صرفاً در محدوده زندگی دنیا و توجه به بعد مادی وجود انسان پرداخته شده است. نظریه‌پردازان نتوانسته‌اند به تعریفی واحد و مشترک دست یابند و برنامه‌ای یک‌پارچه را برای تحقق شادکامی در انسان ارائه دهند. در یک سوی طیف، عده‌ای هیچ قید و بندی را برای پذیرش شادی قبول ندارند و هر شادی‌ای را به صرف تحقق احساس لذت و شادمانی در انسان می‌پذیرند و در سویی دیگر، عده‌ای به نفي هر گونه شادی پرداخته‌اند. عده‌ای نیز که قائل به وجود ملاک و معیار برای پذیرش شادی هستند، پا را از خواسته‌ها و تمایلات انسان و کسب رفاه در زندگی فراتر نگذاشته‌اند. نکته درخور توجه دیگر این است که در بیشتر نظریات مطرح شده، شادی، خود هدف است و به خودی خود، ارزش به شمار می‌آید. حتی در نظریاتی هم که شادی به عنوان عاملی برای تحقق اهداف دیگر مطرح شده، اهداف مطرح شده در قالب زندگی مادی و بر اساس خواسته‌های انسان‌ها تدوین یافته‌اند.

اما بررسی مطالعات انجام شده بر اساس آموزه‌های اسلامی نشان می‌دهد که نگاه اسلام به شادکامی محدود به زندگی دنیوی و بعد مادی وجود انسان نیست؛ بلکه به زندگی دنیا با توجه به نقش آن در شکل‌دهی حیات اخروی پرداخته و به ابعاد مختلف وجود انسان توجه شده است. تعریف شادکامی در اسلام و برنامه تحقق آن در زندگی با اتصال و اتکا به یک منبع ماورای انسانی یعنی آموزه‌های وحیانی، به صورت منسجم و یک‌پارچه قابل شناسایی است. نکته درخور توجه دیگر در مطالعات انجام شده این است که در اسلام، خود شادی هدف نیست؛ بلکه عاملی برای تحقق کمال

۱. در هدف‌گذاری پنج عنصر: تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق و چهار عرصه ارتباط دانش‌آموز با خود، خدا، خلق و خلقت به صورت به‌هم‌پیوسته و با محوریت ارتباط با خدا تبیین و تدوین می‌شوند (برنامه درس ملی، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

انسانی و تحقق زندگی توحیدی است. از این رو در اسلام برای شادی، معیارها و ضوابطی مشخص و بدون خلل بیان شده است که شادی تنها در چارچوب همین ضوابط و معیارها پذیرفتنی است. هم‌راستا بودن با تعالیم اسلامی، توجه به لذت‌های مادی و معنوی، اعتدال و میانه‌روی، هدفمندی و توجه به پیامدهای بلندمدت، از جمله معیارهای شادی مقبول در اسلام هستند.

۱-۲. برنامه درسی

در تعریف برنامه درسی نظرات متفاوتی بیان شده است. رول^۱ توانست برای واژه برنامه درسی، ۱۱۹ تعریف شناسایی کند (بوشامپ،^۲ ۱۳۹۰). ملکی (۱۳۸۶) معتقد است که تعاریف ارائه شده در برنامه درسی، جامع نیستند و همه ویژگی‌های برنامه درسی را دربر نمی‌گیرند. بعضی از آنها مانند تابا^۳ و تانرو و الکساندر^۴ بر محتوا و هدف بیشتر تأکید ورزیده‌اند و بعضی مانند دال،^۵ کازول،^۶ کمپیل^۷ و لوی،^۸ بر روش تأکید کرده‌اند. وی با هدف توجه به ابعاد و جنبه‌های مختلف، برنامه درسی را این‌گونه تعریف می‌کند: برنامه درسی، به محتوای رسمی و غیررسمی، فرایند، محتوا، آموزش آشکار و پنهان اطلاق می‌گردد که دانش آموز به وسیله آنها و تحت هدایت مدرسه، دانش لازم را به دست می‌آورد؛ مهارت‌ها را کسب می‌کند و گرایش‌ها، قدرشناسی‌ها و ارزش‌ها را در خود تغییر می‌دهد (ص ۱۷).

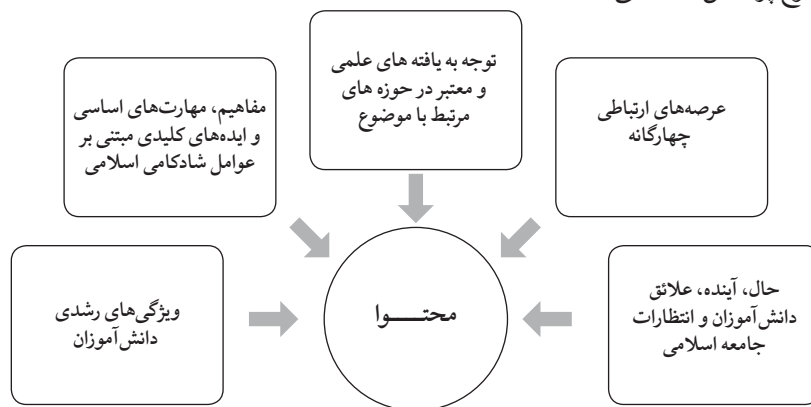
۱-۲-۱. عناصر برنامه درسی

درباره عناصر برنامه درسی در بین صاحب‌نظران توافق نظر وجود ندارد و دامنه وسیعی از یک تاننه عنصر را دربر می‌گیرد. به رغم اختلاف نظرها، اغلب صاحب‌نظران در برخی از این عناصر اشتراک نظر دارند. هدف، محتوا، روش تدریس و شیوه ارزشیابی، عناصری هستند که توافق بیشتری

1. Rull
2. Beauchamp
3. Taba
4. Alexander
5. Doll
6. Caswell
7. Campbell
8. Loy

بر رویشان وجود دارد (مهر محمدی، ۱۳۸۸؛ ملکی، ۱۳۸۶). از آنجاکه پژوهش حاضر به بررسی محتوای برنامه درسی مدرسه شاد می‌پردازد، در تعریف عناصر، تنها به عنصر محتوا اشاره می‌گردد. عنصر محتوا: محتوای یکی از عناصر اصلی برنامه درسی است که تحقق اهداف با استفاده از آن انجام می‌شود. محتوای درسی غالباً از طریق کتب درسی، کتب کمک درسی و دیگر مواد آموزشی ارائه می‌گردد (میرزاییگی، ۱۳۸۴). از نظر ژانت هیل و ریچارد دونلاپ^۱، محتوا آن چیزی تعریف می‌شود که دانش‌آموزان باید بدانند (هیل و دونلاپ، ۱۳۹۳، ص ۲۶). در سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱)، درباره محتوا آمده است:

۱. مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ از فرصت‌ها و تجربیات یادگیری است که زمینه شکوفایی فطرت الهی، رشد عقلی و فعلیت یافتن عناصر و عرصه‌ها را به صورت پیوسته فراهم می‌آورد؛
  ۲. دربرگیرنده مفاهیم و مهارت‌های اساسی و ایده‌های کلیدی مبتنی بر شایستگی‌های مورد انتظار دانش‌آموزان است؛
  ۳. برگرفته از یافته‌های علمی و معتبر بشری است؛
  ۴. متناسب با نیازهای حال و آینده، علائق، ویژگی‌های روان‌شناختی دانش‌آموزان، انتظارات جامعه اسلامی و زمان آموزش است (ص ۱۲).
- نمودار شماره ۱، تأکیدات پژوهش حاضر در تبیین محتوا را با توجه به الزامات برنامه درسی ملی و موضوع پژوهش نشان می‌دهد.

نمودار شماره ۱. تأکیدات پژوهش حاضر در تبیین محتوای برنامه درسی مدرسه شاد

۲. روش پژوهش

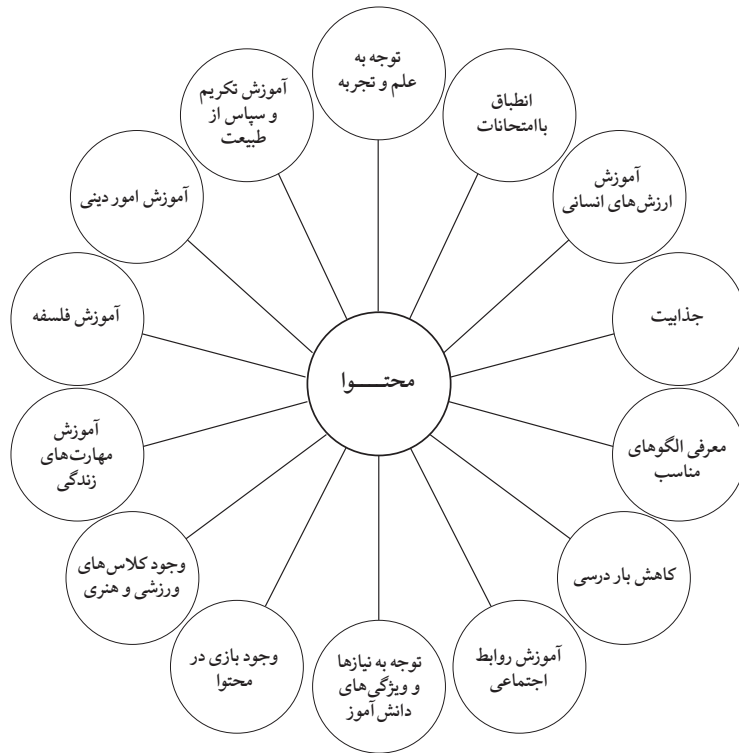
این پژوهش از نوع مطالعات کیفی است و با رویکردی قیاسی - استقرایی انجام گرفته است. در پاسخ به پرسش اول، روش سنتز پژوهی^۱ و در پاسخ به پرسش دوم، روش تحلیل متن^۲ به کار گرفته شده است. حاصل روش سنتز پژوهی، دانش تلفیقی است؛ دانشی که دانسته‌های مطالعات گوناگون و شاید پراکنده را که می‌توانند با نیازهای خاص میدان عمل مرتبط باشند، گرد هم می‌آورد (شورت،^۳ ۱۳۸۸). در این پژوهش، با بررسی و تحلیل تحقیقات انجام‌شده در زمینه شادکامی، نقاط اشتراک و افتراق پژوهش‌های مختلف، شناسایی و تحلیل، و محتوای برنامه درسی مدرسه شاد از منظر متخصصان شناسایی شد. با استفاده از روش تحلیل متن، روایات معصومین (علیهم‌السلام) در زمینه عوامل شادکامی در اسلام، مورد مطالعه، توصیف و تحلیل قرار گرفت. تحلیل متن، به نوع ویژه‌ای از تحلیل محتوا اشاره می‌کند که بر لغات نوشته‌شده و متن نوشتاری تمرکز دارد (ابوالمعالی، ۱۳۹۲، ص ۸۶). در فرایند تحلیل متن، روایات ائمه (علیهم‌السلام)، یک‌به‌یک بررسی و تحلیل شد و یافته‌های پژوهش به دست آمد. همچنین در طی فرایند پژوهش، یافته‌ها از طریق ابزار مصاحبه به ده نفر از متخصصان و خبرگان حوزه علوم تربیتی و معارف اسلامی ارائه، و از ایشان درخواست شد که آنها را بررسی کنند و نظر خود را درباره کیفیت فرایند تحلیل و یافته‌های به دست آمده و اینکه آیا می‌توان به یافته‌های دیگری با توجه به داده‌های پژوهش رسید یا خیر، بیان کنند. نظرخواهی از متخصصان در طی فرایند تحلیل، سبب اصلاح و پالایش مستمر فرایند شده و در اصلاح و تکمیل یافته‌ها نیز کارگشا بوده است. براین اساس نظر متخصصان تا رسیدن به حد اشباع مورد بررسی قرار گرفت. لذا می‌توان گفت با استفاده از روش مثلث‌سازی نظریه، اعتمادپذیری یافته‌ها، مد نظر بوده است.

۳. یافته‌های پژوهش

۱-۳. محتوای برنامه درسی مدرسه شاد از منظر دانش متعارف

برخی عوامل ایجاد شادکامی در مدارس مندرج در جدول شماره ۳، دارای ماهیتی از نوع محتوا هستند. لذا پس از بررسی مجدد، عوامل مرتبط در حوزه محتوای آموزشی در نمودار شماره ۲ طبقه‌بندی شده‌اند.

1. the research synthesis
2. text analysis
3. Short, Edmund

نمودار شماره ۲. محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس دانش متعارف

۲-۳. محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی

پژوهش حاضر، عوامل شادکامی در اسلام را از الگوی شادکامی اسلامی پسندیده (۱۳۹۲)، استخراج و در چند حوزه کلان و تا حدی متناسب با عرصه‌های ارتباطی مورد تأکید برنامه درس ملی، به شرح جدول ۴ طبقه‌بندی کرده است.

جدول شماره ۴. طبقه‌بندی عوامل شادکامی

مقوله‌ها	عوامل شادکامی
ارتباط با خدا	شناخت خدا، توکل بر خدا، پذیرش و رضایت از تقدیر الهی
ارتباط با زندگی	شناخت حقایق زندگی دنیا و هماهنگی انتظارات با آن، بی‌رغبتی به دنیا، بلاشناسی و نعمت‌شناسی و شناخت چگونگی برخورد صحیح در مواجهه با آنها

ارتباط با خود	مواجهه صحیح با داشته‌ها و محرومیت‌های خود، مدیریت خود در مواجهه با داشته‌ها و محرومیت‌های دیگران، توجه به لذت‌های فردی اعم از مادی و معنوی، تعدیل لذت‌جویی در خود و تنظیم آرزوهای خود
ارتباط با دیگران	لذت‌های اجتماعی

به منظور تبیین محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی، عوامل تحقق شادکامی در اسلام در ذیل مقوله‌های مشخص شده (جدول شماره ۴) در روایات ائمه علیهم‌السلام بررسی شد. ^۲ نتیجه تحلیل کیفی روایات، به شرح جدول شماره ۵ است (ر.ک: پایان‌نامه نویسنده با عنوان «تبیین برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی»، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام).

جدول شماره ۵. نتایج تحلیل کیفی روایات مرتبط با عوامل شادکامی

مقوله	محتوا
ارتباط با خدا	عوامل شادکامی مورد تأکید: شناخت خدا، باور خدامالکی، پذیرش و رضایت از تقدیر الهی، توکل بر خدا، دین‌داری صحیح الف) ویژگی‌های محتوایی - مشتمل بر: ✓ آثار و نتایج دین‌داری و بی‌دینی در کیفیت زندگی انسان ✓ ویژگی‌ها و شگفتی‌های خلقت - تدوین محتوای پژوهش‌محور - قابلیت آموزش نظری و عملی محتوا - وجود محتوای آزاد با هدف ایجاد فرصت برای تفکر، مطالعه و بحث در پدیده‌ها و موضوعات در دسترس متریبان ^۳ ب) ویژگی‌های ظاهری - اهتمام به اشکال مختلف محتوای مکتوب و غیرمکتوب - استفاده از قالب‌های داستان و شعر - قابلیت محتوا برای بازدید از طبیعت و مشاهده شگفتی‌های خلقت ^۴ - جذابیت محتوا در تحریک میل و انگیزه متریبان - استفاده از تشبیهات و استعاره‌های متناسب با فهم مخاطب و شرایط محیطی - تقسیم‌بندی محتوا و اولویت‌بندی مطالب با توجه به اهمیت آن‌ها ج) منابع محتوا - استناد بر آیات قرآن، روایات معصومین <small>علیهم‌السلام</small> و سخنان بزرگان - استفاده از زندگی‌نامه و تجربیات و خاطرات بزرگان صاحب نفوذ

۱. روایات، از دو منبع اصول کافی و بحارالانوار انتخاب شدند.
۲. در این راستا مرتبط با هر عامل شادکامی، دست‌کم سه روایت تحلیل شد.
۳. پیشنهاد می‌شود بخش‌هایی از محتوا به محتوای آزاد اختصاص یابد به گونه‌ای که با طرح سؤال و یا نمایش یک تصویر، متریبان را به تحقیق و تفکر بیشتر در موضوع مورد نظر سوق دهد.
۴. عدم اکتفای محتوا به بخش تجویزی و به عبارت بهتر استفاده از محتوای نیمه تجویزی و یا غیرتجویزی.

عوامل شادکامی مورد تأکید: حقایق زندگی دنیا و هماهنگی انتظارات با این حقایق، بی‌رغبتی به دنیا، نعمت‌شناسی و منبع‌شناسی نعمت‌ها، بلا (محرومیت)‌شناسی

الف) ویژگی‌های محتوایی:

- مشتمل بر:

- ✓ ویژگی‌های زندگی دنیا
- ✓ اهمیت و آثار اعمال دنیوی
- ✓ آثار وارد شده بر انسان در اثر تعلق به زندگی دنیا^۱
- ✓ آثار شناخت نعمت‌های الهی و راه‌های مواجهه صحیح با نعمت‌ها
- ✓ معرفی انواع نعمت‌ها و ملاک ارزیابی آنها در اسلام
- ✓ معرفی انواع بلاهای مختلف مادی و غیرمادی
- متناظر ساختن هر نعمت با مسئولیت متناسب با آن در تنظیم محتوا
- اختصاص بخش‌هایی از محتوا به محتوای پژوهش محور

ارتباط با زندگی

ب) ویژگی‌های ظاهری:

- ✓ بهره‌گیری محتوا از قالب‌هایی چون داستان، تشبیهات و تمثیل‌های متناسب با فهم مخاطب
- ✓ استفاده از مضامین هشدارگونه و همچنین آمرانه در آگاهی‌بخشی به متریبان
- ✓ متناظر ساختن مفاهیم شناختی با رفتاری (شناخت دنیا با رفتار مناسب) با اولویت‌بخشی به مفاهیم شناختی
- ✓ توجه به جذابیت محتوا برای متریبی

ج) منابع محتوا:

- ✓ استناد محتوا به منابع معتبر
- ✓ استفاده از زندگینامه و خاطرات سختی‌های زندگی بزرگان
- ✓ بهره‌گیری محتوا از روایات ائمه علیهم‌السلام و سخنان بزرگان دین
- ✓ بیان سرگذشت زندگی افراد تأثیرگذار (بر اساس ویژگی‌های مخاطبان)

۱. پیشنهاد می‌شود در محتوا از قالب‌هایی چون داستان، نمونه‌هایی از زندگی هر دو گروه افراد وابسته به زندگی دنیا و افراد وارسته از زندگی دنیا به منظور امکان تحلیل و مقایسه توسط خود دانش‌آموزان، استفاده شود.

<p>عوامل شادکامی مورد تأکید: تنظیم آرزوهای خود، مواجهه صحیح با داشته‌های خود، مدیریت خود در مواجهه با داشته‌های دیگران، مواجهه صحیح با محرومیت‌های خود و دیگران، لذت‌های فردی</p> <p>الف) ویژگی‌های محتوایی - مشتمل بر:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ معیارها و ضوابط آرزومندی ✓ آثار و عواقب داشتن آرزوهای منطقی و همین‌طور آرزوهای دراز ✓ اهمیت، آثار و نتایج و همچنین آداب شکرگزاری در اسلام ✓ عواقب مواجهه نادرست با تنعم دیگران ✓ مهارت‌های مورد نیاز جامعه ✓ آداب مسافرت در اسلام ✓ تأثیرات تغذیه بر سلامتی جسمی و روانی انسان ✓ چگونگی رعایت بهداشت و آثار و نتایج آن - قابلیت ورزش و تحرک برای دانش‌آموزان در محتوا - در نظر گرفتن فرصت‌هایی برای سفر، بازدید و اردو در محتوا به‌ویژه با تأکید بر طبیعت - تدارک فرصت‌هایی برای تفریح و بازی هدفمند در محتوای دروس مختلف - تخصیص بخش‌هایی از محتوا برای تغذیه دانش‌آموزان^۱ - تخصیص محتوای آزاد برای ایجاد فرصت تفکر در دانش‌آموزان^۲ <p>ب) ویژگی‌های ظاهری</p> <p>متناظر ساختن مفاهیم متقابل در تنظیم و ارائه محتوا (مثلاً مواجهه صحیح با بلاها در کنار برخورد نامناسب با نعمت‌ها)</p> <p>استفاده از تمثیل‌های ارزشی و قابل درک و مشاهده متریبان مخاطب</p> <p>استفاده از اشعار موزون، متناسب با ویژگی‌های سنی متریبان</p> <p>استفاده از محتوای غیرتجویزی در برگزیده فرصت‌هایی برای نظافت و بهداشت دانش‌آموزان در محیط آموزشی</p> <p>استفاده از محتوای مکتوب (توجه به استفاده از عامل رنگ در محتوا توصیه می‌گردد. استفاده از محتوای رنگی، تصاویر و نقاشی‌های رنگی که در آن‌ها رنگ‌های توصیه شده در اسلام مانند رنگ زرد و سبز بیشتر به کار رفته است) و محتوای غیر مکتوب</p> <p>ج) منابع محتوا</p> <ul style="list-style-type: none"> - بهره‌گیری از منابع معتبر و متنوع در محتوا - استفاده از آیات قرآن، روایات ائمه <small>علیهم‌السلام</small>، آداب زندگی اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> و بزرگان - سرگذشت پیشینیان و آشنایی با نحوه مواجهه آنها با بلاها و نتایج و عواقب آن - توجه به علایق متریبان در انتخاب محتوای آموزشی - توجه به ارزش‌های جامعه اسلامی 	<p>ارتباط با خود</p>
---	----------------------

۱. در تدوین محتوا، می‌توان بخش‌هایی را متناسب با ساعات درس، با عناوینی چون «تغذیه سالم» به امر تغذیه اختصاص داد.

۲. پیشنهاد می‌شود در برخی موضوعات، محتوا به صورت هدفمند به گونه‌ای طراحی و ارائه گردد که دانش‌آموزان بتوانند با تصور خود در موقعیت‌های مختلف، به صورت غیر مستقیم خود را با شرایط دیگر اعم از بهره‌مندی و یا محرومیت مقایسه کرده و نوع مواجهه صحیح با این موقعیت‌ها به آنان آموزش داده شود. مثلاً تدارک تمرین‌هایی که از دانش‌آموز خواسته می‌شود تا خود را در موقعیت‌های فرضی قرار داده و نظر و رفتار خود را در آن موقعیت بنویسد، نمونه‌ای از محتوای پیشنهادی است.

<p>عوامل شادکامی مورد تأکید: لذت‌های اجتماعی الف) ویژگی‌های محتوایی: - مشتمل بر: ✓ معیارهای انتخاب دوست ✓ اهمیت، آثار و آداب مهارت ارتباط با دیگران ✓ آثار و نتایج دوستی‌های سالم و ناسالم ✓ آثار شوخی و خنده‌های بیجا و نابجا - ایجاد فرصت خنده برای دانش‌آموزان در محتوا، با بهره‌گیری از صنایع و لطایف ادبی^۱ - وجود قابلیت‌هایی برای مشارکت و فعالیت‌های گروهی دانش‌آموزان در محتوا ویژگی‌های ظاهری - متناظر ساختن مفاهیم متقابل (از قبیل برخورد مناسب و نامناسب در ارتباطات، ملاک‌های دوستیابی معتبر و نامعتبر، آثار و نتایج دوستی‌های سالم و ناسالم و...) در تنظیم و ارائه محتوا</p>	<p>ارتباط با دیگران</p>
--	-----------------------------

دقت در یافته‌های مندرج در جدول شماره ۵، نشان می‌دهد که ویژگی‌های به‌دست‌آمده در ذیل مقوله‌ها، بعضاً دارای نقاط مشترک و هم‌پوشانی هستند. می‌توان در ذیل بیان ویژگی‌های محتوای مدرسه شاد به تفکیک مقوله‌ها - آن‌چنان‌که که جدول شماره ۵ نشان می‌دهد - در نگاهی کلی و جمع‌بندی پایانی، ویژگی‌های محتوای برنامه درسی مدرسه شاد را به شرح جدول ۶ نشان داد.^۱

جدول شماره ۶. محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی

ویژگی‌ها	شرح
	<p>عوامل شادکامی مورد تأکید در تدوین محتوا: شناخت خدا، باور خدامالکی، پذیرش و رضایت از تقدیر الهی، توکل بر خدا، دین‌داری صحیح، حقایق زندگی دنیا و هماهنگی انتظارات با این حقایق، بی‌رغبتی به دنیا، نعمت‌شناسی و منبع‌شناسی نعمت‌ها، بلا(محرومت)شناسی، ارتباط صحیح با دیگران</p>

۱. حتی الامکان تلاش شود تا متناسب با موضوع آموزش، سبک نوشتاری محتوا به گونه‌ای تدوین شود که برای متریبان خوشایند و شادی‌آور باشد. استفاده از سبک نوشتاری طنز در قالب‌های مختلف داستان، خاطره، شعر و یا تصاویر با هدف ایجاد فرصت خنده برای دانش‌آموزان در راستای اهداف آموزشی و با در نظر گرفتن شرایط و آداب خنده مورد پذیرش اسلام، پیشنهاد می‌گردد.

<p>✓ آثار و نتایج دین‌داری و بی‌دینی در کیفیت زندگی انسان ✓ ویژگی‌ها و شگفتی‌های خلقت ✓ ویژگی‌های زندگی دنیا ✓ اهمیت و آثار اعمال دنیوی ✓ آثار وارد شده بر انسان در اثر تعلق به زندگی دنیا ✓ آثار شناخت نعمت‌های الهی و راه‌های مواجهه صحیح با نعمت‌ها ✓ معرفی انواع نعمت‌ها و ملاک ارزیابی آنها در اسلام ✓ معرفی انواع بلاهای مختلف مادی و غیرمادی ✓ معیارها و ضوابط آرزومندی ✓ آثار و عواقب داشتن آرزوهای منطقی و همین‌طور آرزوهای دراز ✓ اهمیت، آثار و نتایج وهمچنین آداب شکرگزاری در اسلام ✓ عواقب مواجهه نادرست با نعم دیگران ✓ مهارت‌های مورد نیاز جامعه ✓ آداب مسافرت در اسلام ✓ تأثیرات تغذیه بر سلامتی جسمی و روانی انسان ✓ چگونگی رعایت بهداشت و آثار و نتایج آن ✓ مهارت‌های مورد نیاز جامعه ✓ معیارهای انتخاب دوست ✓ اهمیت، آثار و آداب ارتباط با دیگران ✓ آثار و نتایج دوستی‌های سالم و ناسالم ✓ آثار شوخی و خنده‌های بیجا و نابجا</p>	<p>مشمول بر</p>
<p>- پژوهش محور - قابلیت آموزش نظری و عملی - توجه به مهارت آموزی با تأکید بر نیازهای جامعه و ویژگی‌های متریبیان - تخصیص محتوای آزاد برای ایجاد فرصت تفکر در دانش‌آموزان - ایجاد فرصت‌های بهره‌مندی از لذت‌های مناسب: ✓ قابلیت ورزش و تحرک برای دانش‌آموزان ✓ در نظر گرفتن فرصت‌هایی برای سفر، بازدید و اردو در محتوا به‌ویژه با تأکید بر طبیعت ✓ تدارک فرصت‌هایی برای تفریح و بازی هدفمند در محتوای دروس مختلف ✓ تخصیص بخش‌هایی از محتوا برای تغذیه دانش‌آموزان ✓ ایجاد فرصت خنده برای دانش‌آموزان در محتوا، با بهره‌گیری از صنایع و لطایف ادبی ✓ قابلیت انجام فعالیت‌های مشارکتی در محتوا</p>	<p>ویژگی‌های محتوایی</p>

۱. پیشنهاد می‌شود در محتوا از قالب‌هایی چون داستان و یا از روش‌هایی چون اجرای نمایش توسط خود دانش‌آموزان، نمونه‌هایی از زندگی هر دو گروه افراد وابسته به زندگی دنیا و افراد وارسته از زندگی دنیا به منظور امکان تحلیل و مقایسه توسط خود دانش‌آموزان، استفاده شود.

<p>چگونگی تنظیم</p> <ul style="list-style-type: none"> - استفاده از محتوای مکتوب و غیر مکتوب - اهتمام در استفاده از محتوای نیمه تجویزی و غیر تجویزی - استفاده از قالب‌های داستان و شعر - استفاده از تشبیهات و استعاره‌های متناسب با فهم مخاطب و شرایط محیطی - قابلیت محتوا برای بازدید از طبیعت و مشاهده شگفتی‌های خلقت - جذابیت محتوا در تحریک میل و انگیزه متریبان - تقسیم‌بندی محتوا و اولویت‌بندی مطالب با توجه به اهمیت آنها - توجه توأم به حیطه‌های شناختی و عملکردی با اولویت‌بخشی به حیطه شناختی - تناظر مفاهیم متقابل در تنظیم و ارائه محتوا - استفاده از محتوای رنگی، تصاویر و نقاشی‌های رنگی که در آنها رنگ‌های توصیه شده در اسلام مانند رنگ زرد و سبز بیشتر به کار رفته است 	
<p>منابع محتوا</p> <ul style="list-style-type: none"> - استفاده از منابع معتبر مانند: روایات معصومین <small>علیهم‌السلام</small> و سخنان بزرگان، تجربیات و خاطرات بزرگان صاحب نفوذ، زندگی‌نامه افراد الگو در موضوعات مرتبط با اهداف برنامه - بهره‌گیری از منابع متنوع در محتوا 	
<p>چگونگی ارائه</p> <ul style="list-style-type: none"> ب) اولویت‌بندی مطالب با توجه به اهمیت و جایگاه ارزشی موضوع ج) ارائه تدریجی مفاهیم و آموزه‌ها از آسان به مشکل د) تکرار و تمرین در ارائه مفاهیم و آموزه‌ها و) یک‌پارچگی و ارتباط معنادار مطالب د) توجه بیشتر به محتوای غیر مکتوب، مانند استفاده از فیلم‌ها و تصاویری مرتبط با اهداف مورد نظر 	
<p>معیارها</p> <ul style="list-style-type: none"> الف) توجه به نیازهای جامعه، علائق متریبان و ارزش‌های جامعه اسلامی ب) توجه به ویژگی‌های سنی و توانایی متریبان ج) قابلیت آموزش نظری و عملی محتوا 	

نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تدوین محتوای برنامه درسی مدرسه شاد از منظر اسلام، مستلزم رعایت ابعاد مختلفی در تدوین محتواست. توجه به مجموعه عوامل شادکامی، همسویی با اهداف مدرسه شاد، توجه به ابعاد مختلف محتوایی، ظاهری (شکلی)، منابع مورد استفاده و همچنین معیارهای انتخاب محتوا، از آن جمله است.

در بعد محتوایی، ضرورت فهم صحیح متریبی از نتایج و اهمیت موضوع آموزش در زندگی واقعی، دربرگرفتن موضوعات، مفاهیم و مهارت‌های مورد نیاز، اهتمام بیشتر به محتوای نیمه تجویزی و غیر تجویزی، محوریت پژوهش و تفکر، توجه به مهارت‌آموزی، قابلیت آموزش نظری و عملی، قابلیت بهره‌مندی متریبی از لذت‌های مناسب، قابلیت مشارکت و فعالیت‌های گروهی؛ در بعد ظاهری، بهره‌گیری از شکل مکتوب و غیر مکتوب محتوا، استفاده از سبک نوشتاری جذاب و قابل

فهم برای متربی مانند داستان، شعر و طنز، بهره‌گیری از تشبیهات و مثال‌های قابل درک و ملموس، تصاویر و محتوای رنگی، اولویت‌بندی و ارائه تدریجی مطالب؛ در بحث منابع مورد استفاده در تدوین محتوا، استفاده از منابع معتبر، متنوع و دارای ارزش برای متربی و در بعد معیارهای انتخاب محتوا توجه به ویژگی‌های متربی، علایق و توانایی‌های او و نیز نیازها و ارزش‌های جامعه اسلامی و قابلیت آموزش نظری و عملی، به‌ترتیب بیشترین اشتراکات در مقوله‌های مختلف را از آن خود کرده‌اند.

نکته درخور توجه دیگر، اتکای این پژوهش بر آموزه‌های ارزشمند اسلامی، به‌عنوان بنیان اصلی انجام این پژوهش است. با توجه به این نکته، یافته‌های استنباط‌شده در دیدگاه اسلام با یافته‌های شناسایی‌شده در دانش متعارف^۱ مقایسه می‌شود. نتیجه این مقایسه نشان می‌دهد که ارتباط یافته‌ها در دو دیدگاه، در سه حالت قابل طبقه‌بندی‌اند:

دسته اول، آن دسته از ویژگی‌های استنباط‌شده از دیدگاه اسلام هستند که در دانش متعارف نیز دیده می‌شوند و این دو تقریباً یک معنا را منتقل می‌سازند. ما در این پژوهش، این نوع از ارتباط را حمایت نامیده‌ایم. دسته دوم، آن دسته از ویژگی‌های استنباط‌شده از دیدگاه اسلام هستند که در دیدگاه متخصصان دانش متعارف نیز دیده می‌شوند، اما کیفیت مؤلفه‌ها در دو دیدگاه یک‌سان نیست. تفصیل بیشتر، ارائه رهنمود و راهکار، جهت‌دهی و مانند اینها ویژگی‌هایی هستند که مؤلفه‌های ارائه‌شده در دیدگاه اسلام را متمایز می‌سازند. ما در این پژوهش، این ارتباط را توسعه نامیده‌ایم. دسته سوم، ویژگی‌هایی هستند که فقط در دیدگاه اسلام مشاهده می‌شوند و از این بابت می‌توان آنها را نوآوری دیدگاه اسلام نامید. با توجه به توضیحات داده‌شده، مقایسه محتوای برنامه درسی مدرسه شاد در دیدگاه اسلام با دانش متعارف، در جدول شماره ۷ ارائه شده است.

جدول شماره ۷. مقایسه محتوای برنامه درسی مدرسه شاد در دیدگاه اسلام با دانش متعارف

دیدگاه اسلام	حمایت / توسعه / نوآوری
اختصاص بخش‌هایی از محتوا برای تفکر و تعمق بیشتر	نوآوری: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان مشاهده نمی‌شود و نوآوری اسلام به شمار می‌آید.

۱. منظور از دانش متعارف در اینجا، آرای متخصصینی است که در حوزه علوم تربیتی به موضوع شادکامی پرداخته‌اند؛ یافته‌های ارائه شده توسط این افراد در موضوع شادکامی در مدرسه با یافته‌های پژوهشگر در بررسی متون اسلامی مقایسه می‌گردد.

توسعه: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان معرفی الگوهای مناسب دیده می‌شود؛ اما اسلام، با معرفی این الگوها، به آن وسعت بخشیده است.	استفاده از منابع معتبر و متناسب با اهداف مدرسه شاد مانند: روایات معصومین و سخنان بزرگان، تجربیات و خاطرات بزرگان صاحب نفوذ، زندگینامه افراد الگو
توسعه: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان جذابیت محتوا، دیده می‌شود؛ اما دستورالعمل‌های به‌دست‌آمده از دیدگاه اسلام، آن را توسعه داده است.	جذابیت محتوا در تحریک میل و انگیزه متریبان: - استفاده از محتوای رنگی با بهره‌گیری از رنگ‌های توصیه‌شده در اسلام استفاده از قالب‌های مختلف ادبی چون شعر، داستان و تمثیل
توسعه: شاید بتوان مؤلفه کاهش بار درسی در دیدگاه متخصصین را به نوعی مرتبط با این مؤلفه دانست؛ که اسلام آن را بهبود بخشیده است.	ارائه تدریجی مفاهیم و آموزه‌ها از آسان به مشکل
نوآوری: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان مشاهده نمی‌شود و نوآوری اسلام محسوب می‌گردد.	اولویت‌بندی مطالب با توجه به اهمیت و جایگاه ارزشی موضوع
توسعه: این مؤلفه‌ها در دیدگاه متخصصان، به عنوان سه منبع رایج برنامه درسی (جامعه، دانش‌آموز و موضوعات درسی)، مورد پذیرش هستند؛ اما یافته‌های به‌دست‌آمده از دیدگاه اسلام مشتمل بر مصادیق و جزئیات این منابع، به‌ویژه در مؤلفه موضوعات مورد توجه محتوا می‌باشد.	توجه به ارزش‌ها و نیازهای جامعه، توجه به ویژگی‌های سنی، توانایی و علائق متریبان، توجه به موضوعات، مفاهیم و مهارت‌های متناسب با اهداف
حمایت: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان آموزش علم و تجربه دیده شده و اسلام نیز آن را حمایت می‌کند.	قابلیت آموزش نظری و عملی محتوا
نوآوری: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان مشاهده نمی‌شود و نوآوری اسلام محسوب می‌گردد.	توجه توأم به حیطه‌های مختلف با اولویت‌بخشی به حیطه شناختی
نوآوری: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان مشاهده نمی‌شود و نوآوری اسلام محسوب می‌گردد.	ایجاد فرصت بهره‌مندی از لذت‌ها برای دانش‌آموزان در محتوا
توسعه: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان مشتمل بودن محتوا بر امور دینی و مذهبی دیده شده است. اسلام نیز با تشریح ابعاد مختلف این مؤلفه در محتوا، آن را توسعه داده است.	مشتمل بر آثار، ابعاد، چگونگی، آفات و سایر حیطه‌های مرتبط با مقوله ارتباط با خداوند
توسعه: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان آموزش مهارت‌های اجتماعی دیده می‌شود؛ اما اسلام با بیان جزئیات ارتباطات اجتماعی، آن را توسعه داده است.	مشتمل بر آداب و معیارهای برقراری ارتباط صحیح با دیگران و آفات آن

توجه به مهارت‌های مورد نیاز جامعه، آداب بهره‌مندی از لذت‌های مختلف، موقعیت‌های واقعی قابل مشاهده و... توسعه: به این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان مهارت‌های زندگی توجه شده است؛ اما اسلام با اهمیت بخشی به نیازهای جامعه، موقعیت‌های و زندگی واقعی و تفصیل آداب این مهارت‌ها به آن وسعت داده است.	توجه به ارزش‌های انسانی و اخلاقی بر اساس معیارهای اسلامی، تکریم شخصیت مترقی و توجه به عواطف ایشان، توجه معلمان به رعایت آداب ارتباط با دیگران و...
توسعه: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان توجه به ارزش‌های انسانی دیده شده است؛ اما اسلام با معرفی ارزش‌های انسانی و آموزش آداب رفتار بر اساس این ارزش‌ها، به این مؤلفه وسعت داده است.	ایجاد فرصت ورزش و تحرک در محتوا بهره‌مندی از قالب‌های مختلف ادبی چون شعر، داستان، تمثیل متناسب با فهم مخاطب توجه به استفاده از عامل رنگ در محتوا
توسعه: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان با عنوان توجه به ورزش و هنر دیده شده است؛ اما تفصیل و رهنمودهای اسلام، آن را توسعه داده است.	متناظر ساختن مفاهیم مرتبط و یا متقابل در تنظیم و ارائه محتوا
نواوری: این مؤلفه در دیدگاه متخصصان دیده نمی‌شود و می‌توان آن را نواوری دیدگاه اسلام نامید.	

علاوه بر توضیحات جدول شماره ۷، دیگر وجوه افتراق محتوای برنامه درسی مدرسه شاد در دو دیدگاه عبارت‌اند از:

۱. مشخص بودن و شفافیت محتوا: محتوای شناسایی شده در دانش متعارف، در سطح کلی بیان شده است. در طرف مقابل، محتوای استنباط‌شده از آموزه‌های اسلامی دارای شفافیت و تفصیل بیشتری است؛
۲. محوریت تعالیم دینی: در نظریات مشاهده‌شده در دانش متعارف، توجه به امور دینی و مذهبی به عنوان یک ویژگی مستقل در کنار دیگر ویژگی‌ها و به صورت کلی بیان شده است؛ اما در محتوای شناسایی شده در دیدگاه اسلام، استنباط تمامی ویژگی‌های برنامه درسی بر مبنای آموزه‌های اسلامی و در راستای تحقق این آموزه‌هاست؛
۳. جامعیت محتوا: محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی، ناظر به جنبه‌های مختلفی از محتوا از قبیل شکل ارائه، موضوعات مورد بحث، اعتبار منابع و معیارهای انتخاب محتواست؛ در حالی که به نظر می‌رسد محتوای شناسایی شده در دانش متعارف، بیشتر محدود به موضوعات و تا حدی شکل ارائه است. از سوی دیگر محتوای برنامه درسی از دیدگاه اسلام، بیشتر ویژگی‌های بیان‌شده در دیدگاه دوم را شامل شده است؛ اما در مقابل تعداد چشمگیری از ویژگی‌های استنباط‌شده از دیدگاه اسلام، در دانش متعارف به چشم نمی‌خورد.

یافته‌های جانبی پژوهش: همسویی محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی با الزامات برنامه درس ملی.

بر اساس آنچه در برنامه درس ملی ذکر شده است، ویژگی‌های مطرح شده در این سند، باید به عنوان راهنمای عمل برنامه‌ریزان و مجریان مورد توجه قرار گیرند. این ویژگی‌ها در نمودار شماره ۱ بیان شد. در ادامه تلاش می‌شود تا محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلام، بر اساس همخوانی با این ویژگی‌ها بررسی شوند. خلاصه این بررسی در جدول شماره ۸ نشان داده شده است.

جدول شماره ۸. مقایسه محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی با الزامات برنامه درس ملی

ویژگی‌های محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی	الزامات برنامه درس ملی مرتبط با محتوا
مشمول بر موضوعات متناسب با اهداف مورد انتظار مدرسه شاد مانند: آثار و نتایج خداشناسی در زندگی انسان، آثار دوستی‌ها و ارتباطات، درک صحیح از معیار ارزشیابی موقعیت‌ها و امور مختلف بر اساس آموزه‌های اسلامی و...	دربرگیرنده مفاهیم و مهارت‌های اساسی و ایده‌های کلیدی مبتنی بر شایستگی‌های مورد انتظار
- توجه به علایق، ویژگی‌های سنی و توانایی متریبان در انتخاب محتوا - جذابیت محتوا در تحریک میل و انگیزه متریبان - بهره‌گیری محتوا از قالب‌هایی چون داستان و شعر، تشبیهات و تمثیل‌های متناسب با ویژگی‌های سنی متریبان - ایجاد فرصت بهره‌مندی از لذت‌های مختلف برای متریبان - توجه به حفظ و ارتقای سلامتی و شادابی متریبان	متناسب با علایق و ویژگی‌های روان‌شناختی دانش‌آموزان
- محوریت تعالیم اسلام، به عنوان عامل بنیادین شادکامی و تأثیر آن بر ابعاد مختلف محتوای آموزشی نظیر: تشریح معارف و عقاید دینی، فهم درست از واقعیت و جایگاه زندگی دنیا، اهمیت و آثار اعمال دنیا، ارزیابی موقعیت‌ها و امور مختلف بر اساس نظام معیار اسلامی - بهره‌گیری از آیات قرآن، روایات و سیره معصومین <small>علیهم‌السلام</small> و سخنان و زندگی‌نامه بزرگان به عنوان منابع مورد اعتماد و ارزش در تدوین محتوا - توجه به نیازهای جامعه و ارزش‌های اسلامی	متناسب با حال و آینده، و انتظارات جامعه اسلامی
- مشمول بر موضوعات: • ویژگی‌ها و شگفتی‌های خلقت انسان و دیگر مخلوقات • ابعاد و آثار لذات مختلف برای انسان • استناد به منابع معتبر	توجه به یافته‌های علمی و معتبر بشری

با توجه به توضیحات جدول شماره ۸، به نظر می‌رسد محتوای برنامه درسی مدرسه شاد بر اساس آموزه‌های اسلامی، با آنچه مورد تأکید برنامه درس ملی است، همسو می‌باشد.

پیشنهادها

از آنجاکه در این پژوهش به بررسی عنصر محتوا پرداخته شده است، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های دیگر، سایر عناصر برنامه درسی بررسی شوند. همچنین پیشنهاد می‌شود که حتی المقدور یافته‌های پژوهش در تدوین محتوای برنامه‌های درسی مورد استفاده قرار گیرند. در این راستا موارد زیر، نمونه‌هایی درخور تأمل‌اند:

الف) توجه به عوامل محقق‌کننده شادی از منظر اسلام در تدوین محتوا؛

ب) در بعد محتوایی توجه بیشتر به:

۱. درک متربی از آثار و نتایج موضوعات در زندگی واقعی؛
۲. محتوای نیمه تجویزی و غیرتجویزی؛
۳. پژوهش محوری و ایجاد فرصت‌های تفکر هدفمند؛
۴. مهارت‌آموزی و آموزش‌های عملی؛
۵. قابلیت بهره‌مندی از لذت‌های مناسب؛
۶. قابلیت مشارکت و فعالیت‌های گروهی؛

ج) در بعد ظاهری، توجه بیشتر به:

۱. بهره‌گیری از محتوای مکتوب و غیرمکتوب؛
۲. استفاده از رنگ‌های شاد و تصاویر؛

۳. استفاده از صنایع ادبی، قالب‌های داستان، شعر و طنز؛

د) استفاده از منابع معتبر و متنوع در تدوین محتوا؛

ه) توجه به ویژگی‌ها و علایق دانش‌آموزان در انتخاب محتوا؛

و) توجه به نیازها و ارزش‌های جامعه اسلامی در انتخاب محتوا.

منابع

۱. ابوالمعالی، خدیجه (۱۳۹۲). پژوهش کیفی از نظریه تا عمل. تهران: علم.
۲. آرگایل، مایکل (۱۳۸۳). روان‌شناسی شادی (ترجمه مسعود گوهری و دیگران). اصفهان: جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان.
۳. اکبرزاده، حسین، و حقیقی، فریبا (۱۳۸۶). مدیریت شادی در مدرسه. تهران: رسل.
۴. اکبری، محمود (۱۳۹۳). غم و شادی در سیره معصومین علیهم‌السلام. قم: فقیان.
۵. آیزنک، مایکل (۱۳۷۵). روان‌شناسی شادی. ترجمه فیروزبخت. تهران: بدر.
۶. بوشامپ، جرج ای. (۱۳۹۰). نظریه برنامه درسی. ترجمه محرم آقازاده. تهران: آبیژ.
۷. پسندیده، عباس (۱۳۹۲). الگوی اسلامی شادکامی. قم: دارالحدیث.
۸. تاتل بام، جودی (۱۳۷۵). روان‌شناسی شاد زیستن. ترجمه ژیلان نینوایی. تهران: گلشن.
۹. جعفری، ابراهیم و همکاران (۱۳۸۷). بررسی عوامل مؤثر در شادابی مدارس، اندیشه‌های نوین تربیتی، ۲۵: ۱۲۵-۱۴۰.
۱۰. جعفری، پریش، و طالب‌زاده، فاطمه (۱۳۸۹). ارائه مدلی برای نشاط و شادی در مدارس ابتدائی شهر تهران. فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، ۴(۲): ۹-۲۲.
۱۱. حاجیان، فردوس (۱۳۸۵). بانوی ماه و مدرسه. تهران: نگاه دیگر.
۱۲. ربانی، رسول و همکاران (۱۳۸۶). فرهنگ و شادی: رویکردی نظری و تجربی در زندگی روزمره سرپرستان خانوار در شهر اصفهان، فصل‌نامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۳(۲): ۴۱-۷۸.
۱۳. رضایی، موسی (۱۳۸۶). چگونه مدرسه‌ای شاد داشته باشیم. زنجان: نیکان کتاب.
۱۴. ری، ورونیکا (۱۳۷۹). زنده باد شادی. ترجمه ویدا پروین. تهران: دایره.
۱۵. سالاری‌فر، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۰). بهداشت روانی بانگرش به منابع اسلامی. تهران: سمت.
۱۶. سلیگمن، مارتین (۱۳۸۹). شادمانی درونی. ترجمه مصطفی تیریزی، رامین کریمی و علی نیلوفری. تهران: دانژه.
۱۷. شاملی، عباسعلی؛ ملکی، حسن، و کاظمی، حمیدرضا (۱۳۹۰). برنامه درسی ابزاری برای نیل به تربیت اخلاقی، اسلام و پژوهش‌های تربیتی. ۲: ۷۷-۹۸.
۱۸. شورت، ادmond سی. (۱۳۸۸). روش‌شناسی مطالعات برنامه درسی. ترجمه محمود

- مهرمحمدی و همکاران. تهران: سمت.
۱۹. صابر، کبری (۱۳۸۷). معیارهای مدارس دوست‌داشتنی از دید دانش‌آموزان دختر متوسطه تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.
۲۰. صادقی، عبدالحسین (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر ایجاد مدرسه شاد. تهران: مؤسسه نوآوری‌های پژوهشی آموزش و پرورش.
۲۱. طریقه‌دار، ابوالفضل (۱۳۷۹). شرح و شادی. قم: موسسه فرهنگی انتشاراتی حضور.
۲۲. عباسی‌نیا، محمد (۱۳۹۱). مدارس شاداب دانش‌آموزان شاد. قم: جامعه القرآن الکریم.
۲۳. علی‌محمدی، کاظم، و آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۹). رابطه بین شادکامی اسلامی و شادکامی روان‌شناختی در دانشجویان دانشگاه قم در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸، روان‌شناسی و دین، ۳: ۷-۲۸.
۲۴. کار، آلان (۱۳۸۹). روان‌شناسی مثبت علم شادمانی و نیرومندی انسان. ترجمه حسن پاشاشریفی و جعفر نجفی زند. تهران: سخن.
۲۵. کارلسون، ریچارد (۱۳۷۷). شادمانی پایدار. ترجمه ارمغان جزایری. تهران: البرز.
۲۶. کمیلی، مهدی (۱۳۸۶). شادی نشاط جوانی اسلام. مشهد: زمزم هدایت.
۲۷. متیوس، اندرو (۱۳۸۹). راز شاد ماندن. ترجمه ندا شاه‌نظر. تهران: عقیل.
۲۸. محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۳۹۲). الگوی شادی از نگاه قرآن و حدیث. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
۲۹. ملکی، حسن (۱۳۸۶). مقدمات برنامه‌ریزی درسی. تهران: سمت.
۳۰. ملکی، حسن (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل). مشهد: پیام اندیشه.
۳۱. مهرمحمدی، محمود و همکاران (۱۳۸۸). برنامه درسی نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها. تهران: سمت.
۳۲. میرزابیگی، علی (۱۳۸۴). برنامه‌ریزی درسی و طرح درس. تهران: یسپرون.
۳۳. میرشاه جعفری، سیدابراهیم، و تقوی‌نسب، سیده‌نجمه (۱۳۸۷). اصول بهداشت روانی از منظر صحیفه سجادیه، مطالعات اسلام و روان‌شناسی. ۲(۳): ۷۵-۹۵.
۳۴. نصر اصفهانی، علیرضا (۱۳۸۲). ضرورت نشاط و شادابی در مدارس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی.
۳۵. هیل، ژانت، و دونلاپ، ریچارد (۱۳۹۳). راهنمای رهبر آموزشی برای طراحی برنامه درسی.

- ترجمه لیلا جاویدپور. تهران: آوای نور.
۳۶. وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.
۳۷. وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۱). برنامه درس ملی جمهوری اسلامی ایران.
38. Crowther, G. (2008). Inspection Report: Broad gate Primary School. Offset Raising Improving Lives, N.107874, Yorkshire, United Kingdom.
39. Diener, E (2000). Subjective well- being: The science of happiness and a personal for a national index, *American Psychologists*, 55: 34-43.
40. Kelly, C. M., Saoirse, G. & Saoirse, N (2009). Health behavior in school – aged children. Ireland: Ireland National university Press.
41. Lin, J. D., Lin, P., wu, C. L (2010). Well- being perception of institutional caregivers working for people with disabilities: use of subjective happiness scale and satisfaction with life scale analyses. *Research in Developmental Disabilities*, 31(8): 1083-1090.
42. Miller, David N.; Nickerson, Amanda B.; Chafouleas, Sandra M.; Osborne, Kristina M (2008). Authentically Happy School Psychologists: Applications of Positive Psychology for Enhancing Professional Satisfaction and Fulfillment, *Psychology in the Schools*, 45(8): 679-692.
43. Morris, Ian (2011). Teaching Happiness and Well- Being in schools, New York: Continuum international publishing Group.
44. Myers, D. G. (2000). The friends and faith of happy people. *American psychologist*. 55(۶) : 48-72.
45. Ngubane, Weekend (2005). An investigation into the implementation of participative management in a rural school in the pietermaritzburg district, *Education leadership management*. 85 (12): 67-85.
46. Talbott, E., and Fleming, J (2003). The Role of Social Contexts and Special Education in the Mental Health Problems of Urban Adolescents, *The Journal of Special Education*. 37(2): 111.123.
47. Warnick, B (2009). Dilemmas of autonomy and happiness, *Theory and Research in Education*, 7(89): 89-111.
48. Walker, D. D (2010). Towards a Pedagogy of Critical Happiness: Implications for Teaching and Learning. New Mexico: New Mexico University press.
49. Wolk (2008). Joy in School, *The positive classroom*. A.S.C.D. 66(1): 8-15.